

NESLİMİZ NEREDEN GELİYOR? (ÇUVAŞLARIN KÖKENİ)

PROF. DR. V. DİMİTRİYEV

İyi niyetli bazı Sovyet araştırmacıları; “Eski tarih ilmini araştıranlar bu olaylara bugünkü politik açıdan bakmamalıdır.” tezini savunmaktadır. Fakat geçmiş dönemler üzerinde çalışan bazı tarihçiler gerçeği göstermek yerine bu olguları kasten karıştırmaktadırlar. Felsefi ilimler araştırmacısı R.H.Bariyev’in *Voprosı İstorii* dergisinde yayımlanan (1990, Nu.7, s.188-189) “Vıtam Atıl Tırhiñçi Halıhsen İstoriyi” (Orta İdil Boylarındaki Halkların Tarihi) başlıklı makalesinde: “Belgelere göre Orta İdil boylarına Bulgarlar gelene kadar Çuvaşlar şimdiki coğrafyalarında bir topluluk hâlini almışlardır” demektedir. Ancak yazar hangi belgeleri kullandığını açıklamamaktadır. Belli ki böyle belgeler yoktur. R.H.Bariyev’e göre sadece Tatarlar Bulgardır. Çuvaşlar ise dağ bölgelerinde yaşayan Çeremişlerdir. Devamla “XIII-XIV. yüzyıllara ait haritalarda niçin Çeremişler-Mariler, Dağ Çeremişleri-Çuvaşlar, Arlar, Udmurtlar, Bulgarlar-Tatarlar diye yazmayalım?” diye sormaktadır.

R.H.Bariyev’in makalesi bu konuda ilk değildir. Yazarın bir sayfaya verdiği konu Kazan’daki tarihçiler, arkeologlar, etnograflar ve dilciler tarafından son kırk beş yılda onlarca kitap ve yüzlerce makalede işlenmiştir. Bu konu üzerinde özellikle Prof.Dr.A. H.Halikov ve Prof.Dr.M.Z.Zekiyev durmaktadır. A.H.Halikov *Tatarskiy Narod i Yevo Predki* ve M.Z.Zekiyev *Problemi Yazıka i Proihojdeniya Voljskih Tatar* adlı kitaplarında bu konuyu işlemektedir.

1944 yılına kadar Kazanlı araştırmacılar Tatar ve Çuvaşların nasıl ortaya çıktıklarını isabetli bilgilerle ortaya koymuşlardır. 9 Ağustos 1944 yılında Tatar parti organizasyonunun aldığı bir kararda şöyle denmektedir: “Tatar Cumhuriyet tarihini Altın-Orda’yla alâkalandırmamak lâzımdır.!” Kazan’daki araştırmacılar bu maddenin kabulünden sonra Tatar tarihinde Altın-Orda’yı hesaba katmayarak Kazan Tatarlarının kökenini Bulgarlarla bağlamaktadırlar.

Bu tür yanlış yaklaşımlar “Çıvaş Halıhi Pulsa Kayni Şinçen” (Çuvaş Halkı’nın Oluşumu Üzerine) (Şubaşkar, 1957), “Pılharsempe Çıvaşsem” (Bulgarlar-

la Çuvaşlar (Şubaşkar, 1984) adlı makalelerde ve Prof.Dr.V.F.Kahovski'nin *Çuvaş Halhi Pulsa Kayni* (Çuvaş Halkının Oluşumu) (Şubaşkar, 1965) adlı kitabında ve daha birçok çalışmasında ortaya konulmuştur. Sadece zikredilen çalışmaların yazarları değil, Moskova ve Leningrad'daki araştırmacılar ve E.N.Nad-jip'le Ş.F.Muhammetyarov gibi Tatar araştırmacıları ve diğer ülkelerdeki Türkologlar N.İ.Aşmarin'in Bulgarlarla Çuvaşların soy ve dil yönündeki birlikleri üzerinde ortaya koyduğu görüşleri kabul etmektedirler.

Prof.Dr. M.R.Fedotov'un diğer ülkelerdeki, özellikle Fin, Macar, Alman, İsveç ve Amerikalı Türkologların çalışmalarını Rusçaya tercüme ettiği iki ciltlik *İstoriçeskiye Sv'azi Çuvaşskogo Yazıkası s Yazıkami Ugro-Finnov Povolj'a i Permi* (Şubaşkar, 1965-1968) adlı iki kitabı, 1980-1986 yılları arasında üç ciltlik *Çuvaşskiy Yazık v Sem'ye Altayskih Yazıkov* (Şubaşkar, 1990) adlı çalışmaları yayımlandı. Bu kitapları okuyanlar şu sonuca ulaşabilirler: "Diğer ülkelerdeki araştırmacıların çoğunluğu Çuvaşların kökenini Bulgarlara dayandırmaktadırlar.

Çuvaşların kökenine bir defa daha bakmadan önce halklar üzerinde birtakım genel bilgiler verelim.

Şu anda dünyada yaklaşık beş milyar yüz milyon insan yaşamaktadır. Milletler, halklar ve soy grupları dört bine yakındır. Bunun için sayıları bir milyon üzerinde olan halklar büyük halklar olarak kabul edilmektedir. 1989 yılında yapılan sayımda SSR'deki Çuvaşların sayısı 1.839.228 olarak verilmiştir. Çuvaşların %50'ye yakını Çuvaşistan'da, diğerleri ise Tataristan, Başkırdistan, Kuybişev, Ulyanovsk ve diğer bölgelerde yaşamaktadırlar. Ana diller çok fazla olsa da bunların hepsi dokuz dil ailesi içerisinde gösterilmektedir. Meselâ Altay dil ailesine Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz dilleri girmektedir. Türk dilleri ve halkları diye, biz, Kırgız, Kazak, Özbek, Tuva, Yakut, Türkmen, Türkiye, Gagavuz, Başkırt, Tatar, Çuvaş vb. toplulukları kabul ediyoruz. Çuvaşça, Bulgarca'dan kalan yegâne dildir. Çuvaşça diğer Türk dillerinden rotasizm (r>z) ve lambdaizmle (ş>l) ayrılmaktadır.

Dünya üzerindeki insanlar üç milyon yıl önce Güney Afrika ve Hint Okyanusu coğrafyasında neşet ederek kuzeye doğru dağılmışlardır. İlk insanlar Kafkasya'nın diğer yönünde yedi yüz bin yıl önce, Orta İdil boyunda ise yetmiş-seksen bin yıl önce görülmüştür. Bu döneme kadar sürüler hâlinde yaşayan insanlar bundan yirmi-otuz bin yıl önce boyları ve grupları oluşturmaya başlamışlardır.

Yeryüzünde iskelet bakımından üç tür insan görülmektedir. Negroidler, mongoloidler ve yevropeoidler. Bugünkü Çuvaşların %10.3'ü vücut yapısı itibarıyla mongoloidlere benzemektedir. Bunların da %3.5'i yeni mongoloidler olarak kabul edilmektedir. %68.6'sı karışık mongoloid-yevropeoid ve %21.1'i ise yevropeoidlerin çeşitli gruplarına girmektedir. Bunların çoğu beyaz saçlı ve açık gözlüler grubundadır. Bu veriler Çuvaşların çeşitli gruplardan neşet ettiğini ortaya koymaktadır.

Milâttan önceki binlerce Batı Sibirya'nın bir bölümüne ve Doğu Avrupa'nın bütün kuzey bölgesiyle, orta bölgesine, bugünkü Estonya'yla Finlandiya bölgelerine kadar Fin-Ugor kavimleri yerleşmiştir. Slav ve Baltık grupları Polonya bölgesinde, Litvanya, Ukrayna ve Letonya'nın kuzeydoğu bölgelerinde yaşamışlardır. Sibirya'nın güney bölgeleriyle Orta Asya'nın bugünkü Kazakistan, Aşağı İdil ve Orta İdil boylarında, Kuzey Kafkasya ve Ukrayna bölgelerinde Kuzey İran grupları yerleşmiştir. Sibirya'da Paleosibir grupları, Kafkasya'da Yafes grupları yaşamışlardır. Bütün Türk halklarının nesilleri Merkezî Asya'da yaşayan Hun gruplarına girmiştir.

VII. yüzyılın sonlarına doğru Orta İdil boylarındaki halkların haritasını şöyle izah edebiliriz: Bu bölgede M.Ö. beş bin yıllarından başlayarak Doğu Fin grupları-Mordva, Mari ve Udmurt halklarının ataları- yaşamışlardır. IV-V. yüzyıllarda Orta İdil boylarına Batı Sibirya'nın güney bölgelerinden Ugor boyları gelmişlerdir. Kama nehrinin aşağı bölgesine ve bugünkü Ulyanovsk dolaylarına İmenkovetsler yerleşmişler ve M.Ö. IV-III. yüzyıllarda Dinyeper'in orta bölgesine göçen Doğu Slavlar bu bölgede yaşayan Fin-Ugor gruplarıyla karışmış olmalıdır. M.S. VII. yüzyılın sonları ve VIII. yüzyılın başlarında Orta İdil boylarına Türk dilli Bulgarlarla Suvarların gelmesiyle bölgede büyük bir nüfus değişimi yaşanmıştır.

Merkezî Asya'dan göç ederek gelen Bulgar grupları Kuzey Kafkasya'ya III. yüzyılda ulaşmışlardır. Bulgarlar kuzey İran gruplarının yaşadığı Orta Asya ve bugünkü Kazakistan bozkırlarını içine alan uzunca yolu uzun bir sürede geçtikleri anlaşılmaktadır. Bulgarlar, Suvarlar ve Barsililer Kafkasya'da İran diliyle konuşan Sarmat-Alan gruplarına komşu olmuşlar ve bölgedeki grupları tabiiyetlerine almışlardır. Böylelikle bölgede Saltov-Mayak kültürü oluşmuştur. Kuzey

Kafkasya'da yerleşik hayata geçen Bulgar gruplarında feodal yapılar oluşmaya ve devlet düzeni (VII. yüzyılda Büyük Bulgar ve Savir Hanlığı) belirlemeye başlamıştır. VII. yüzyılda Asparuh Bulgarları Tuna boylarına göç etmişlerdir.

Bulgarların en eski merkezî Asya'da yaşadığını; Kuzey Kafkasya'da ve Tuna boylarındaki Bulgarlarla Çuvaşların aynı boydan geldiğini gösteren etnokültürel işaretler oldukça fazladır. Çuvaşçanın kelime bilgisi ve ses bilgisi yönünden Moğolcayla benzerlikler göstermesi (Benzer kelimeler 900 kadardır ve iki dilde de rotasizm görülür.) Çuvaşların Türk diliyle konuşan atalarının eskiden Merkezî Asya'da Moğol gruplarıyla komşu olarak yaşadığını veya bu grupların ikisinin de Altay gruplarının içinden çıktığını göstermektedir. Çuvaşların eski dinleri, Sayan ve Altay bölgelerinde yaşayan Türk dilli halkların eski diniyle aynıdır. Bu dönemde Çuvaşların çok Tanrılı dinlerinde, dinî terimlerinde ve devlet yapılarında Zoro-Astrizm (İran gruplarının dini)'in tesiri açıkça görülür. Çuvaşçada eski İran dilinden girmiş kelimeler oldukça fazladır. Slavcada Tuna Bulgarlarından alınma 30 kadar rotasizm görülen kelime vardır. Kuzey Kafkasya'da ve Tuna boylarında yaşayan Bulgarlarla Çuvaşların giysilerinde de büyük benzerlikler görülmektedir. VII. yüzyılda Kaspi dolaylarında yaşayan Suvarların dinî gelenekleriyle bazı Tanrı adları Çuvaşların dinî terimleriyle aynıdır.

Çuvaşlar arasında yaşayan destan ve efsanelerden Çuvaşların Kafkasya'dan Orta İdil boylarına göçleri anlatılmaktadır. Zaman zaman yer değiştiren Bulgar grupları İdil boylarında yerleşik düzene geçmişlerdir. Bulgarların büyük bir kısmı Çulman İdil'in sol tarafına, X. yüzyıla doğru Esegeller ve Temtüz Bulgarları İdil'in sağ tarafına yerleşmişlerdir. Önce Bulgar gruplarının birliği sağlanmış, IX-X. yüzyıllarda Bulgar devleti kurulmuştur. Mariler, Udmurtlar, Mordvanlar, Başkırtlar ve bu bölgedeki Macar kalıntıları (Macarların büyük bölümü IX. yüzyılda Tuna boylarına göçmüşlerdir) Bulgar devletine tâbi olmuşlardır. X. yüzyılın başlarında Bulgarlar İslâmiyeti kabul etmişlerdir (genellikle şehirlerde ve köylerde yaşayanların bir kısmı). İslâmiyetin kabulü Bulgarların millî teşekkülünü hızlandırmıştır. Bulgar halkı bölgeye gelen Türk boylarıyla yakınlaşmış; İvenkovo Doğu Slavyan halkın bir kısmını, bölgedeki Fin-Ugor boylarının büyük bölümünü, Macarlarla Burtasların bir kısmını ve o zamanki Oğuz dilli Başkırtları aynı potada eritmişlerdir. X.yüzyılda Suvarlar (İbn Fadlan'ın yazılarında

ve Meşhedri'de Suvazlar) İslâmiyeti kabul etmemişlerdir. (Çuvaş adı Suvaz adından gelişmiştir) Boy farklılıklarının gittikçe ortadan kalkarak Bulgar halkının oluşmasıyla İslâmiyeti kabul etmeyen Türk dilli halka Çuvaşlar denmeye başlanmış olmalıdır. Bu sebeple İdil boylarındaki Bulgar devletinde XIII. yüzyıl başlarında yaşayan halka Bulgar - Çuvaşlar denmesi yerindedir. X. yüzyıldan XIII. yüzyılın başlarına kadar Türk dilli halk (Bulgar-Çuvaşlar) Çulman İdil'in diğer tarafında bugünkü Tataristan'la Samara vilâyetinin güneyindeki yerleşim bölgelerinde, Çuvaşistan'ın güney ve güneydoğusunda yaşamışlardır. Bulgarların farklı boyları bütün Çuvaşistan ve Çulman İdil'den kuzeye doğru yerleşmişlerdir.

Arkeoloji araştırmalarına göre İdil boylarındaki Bulgarların X-XIII. yüzyıllar arasında kullandığı tarım âletleri ve iş araçları Çuvaşların XVI-XIX. yüzyıllarda kullandığı âletler birçok yönüyle aynıdır. Meselâ Çuvaşların demir pulluklu sabanı aynı şekliyle Bulgarlarda da vardır.

Çuvaşlar, X-XIII.yüzyıllar arasında Bulgarların kullandığı tarım kültürünü aynen devam ettirmişlerdir. Çuvaşlar da köylerini Bulgarlar gibi nehir kenarlarına kurmuşlar ve etrafını çepeçevre çitlerle çevirmişlerdir. Bulgarlarla Çuvaşların evlerinin etrafını çitlerle çevirmeleri de aynıdır. Çuvaşların dört köşeli evleri Bulgarların kilden yapılmış dört köşeli evlerini hatırlatmaktadır. Hem Bulgarlarda, hem de Çuvaşlarda yazın kullanmak için samanlı kerpiçten yapılan evler de aynıdır. Bulgarlarla Çuvaşların kullandıkları giyeceklerin, baş örtüleri ve diğer bazı eşyaların adlarıyla birlikte aynı olması dikkate değerdir. Bulgarlardan neşet eden Besermyanların giyecekleri, el işleri, baş örtüleri ve diğer bazı eşyaları Çuvaşları hatırlatmaktadır. Çuvaşlarla Başkırtların eski baş örtüleri (tuh'yatıkıya, huşpu-kaşbav, surpan-tastar) ve diğer birçok eşya Bulgar döneminde aynı kaynaktan çıkmıştır. Kazan Tatarlarının yaşayışlarında kullandıkları Bulgarlardan alınan eşyalarla Çuvaşların eşyaları da aynıdır. İslâmiyeti kabul edene kadar Bulgarlar ölülerini çok Tanrılı dine inanan Çuvaşlar gibi defnetmişlerdir. Çuvaş el işlerinde saklanmış olan zengin motifler, Bulgarlar Orta İdil boylarına ulaşana kadar kuzeylerinde yaşayan İranî halklardan alınmıştır. Bu motifler İranî halklar arasında da yaygındır.

Çuvaşlarla Bulgarlar arasındaki benzerlikler dilde de kendisini gösterir. IX.

yüzyılın sonlarına kadar Macarlar uzun bir dönem Bulgarlarla sıkı ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu münasebetle Macarcaya geçmiş yaklaşık 300 Bulgar kelimesi Çuvaş kelimeleriyle aynıdır ve bu kelimeler günümüze kadar Macarcada korunmuştur. VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Bulgar devletine tâbi olan İdil boylarındaki halklar, Bulgarlardan birçok kelime almışlardır. Çuvaşçayla aynı olan bu kelimeler Marilerde 1500, Udmurtlarda 500, Komipermaklarda 300'den fazladır. İ.G.Dobrodomov Çuvaş kelimelerini kullanarak Rusçada ve diğer Slavyan dillerde Bulgarcadan alınmış birçok kelimeyi tespit etmiştir.

XIII. yüzyılda Moğolların işgâliyle Bulgar devletinin çökmesi ve Bulgar coğrafyasıyla Altın-Orda coğrafyasının birleşmesi, bir arada yaşayan Bulgar tebasının aynı pota altında erimesini durdurmuştur. Bu dönemin sonunda İdil boylarında Türk dilli iki halk -Çuvaşlarla Kazan Tatarları- kalmıştır. Moğolların hâkimiyetine giren Çuvaşlar böylelikle milletleşme sürecindeki birinci dönemi bitirmişlerdir.

Şunu belirtmek gerekir ki XIII. yüzyılda Cengiz Han kendisine tâbi olan Moğol grubuna Tatarlar demiştir. Cengiz Han'ın ordusunun ön saflarında daima Tatarlar bulunmuştur. Onun için Avrupa'da Moğollara Tatar denilmiştir.

XIII. yüzyılın kırkinci yıllarında kurulan Altın-Orda Deşt-i Kıpçak'ı, diğer bir söyleyişle İrtiş'ten başlayarak Tuna boylarına uzanan alanda yayılan Kıpçak coğrafyasını, Kuzey Kafkas'ı, Kırım'ı, İdil'deki Bulgar'ı, Uralları ve Harezmi kendisine bağlamıştır. Deşt-i Kıpçakta Doğu Kıpçaklar göçebe, savaşçı Batı Kıpçaklar (Polovetsler) yarı göçebe hayatı yaşamışlar ve Doğu Avrupa'ya XI. yüzyılda ulaşmışlardır. Ziraat ve ticaretle uğraşan ve gelişmiş şehirler kuran Doğu Kıpçakları Altın-Orda'nın temel askerî gücünü teşkil etmişlerdir. Moğol-Tatarlar Altın-Orda'nın Batı Kıpçaklarıyla birleşerek kendi millî karakterlerini kaybetmişlerdir. XIV. yüzyılın birinci yarısında yaşayan Arap müellifi Al-Omarî, Altın-Orda'da Kıpçak bölgelerinde yaşayan Moğolların Kıpçaklarla karışıp, kaynaşarak kimliklerini kaybettiklerini yazar. XIV. yüzyılın başlarında Batı Kıpçakları kendilerine Tatar demeye başlamışlardır. Altın-Orda'da Tatarca demeye başlanan Kıpçakça, devlet dili ve İslâmiyet de devlet dini olmuştur. Kıpçak-Tatarca o dönemde dünyadaki halkların kabul edebileceği dil olarak hesap edilmiştir.

Altın-Orda'nın kurulmasından sonra İdil'deki Bulgar coğrafyası Altın-Orda'yı doyuran temel yerleşim alanı, Bulgar şehri Orda'nın başşehri olmuştur. İdil Bulgaristanında 1240'lardan 1330'lara kadar Altın-Orda paraları basılmıştır. Başkentin Saray'a taşınmasıyla, Bulgar şehri XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Bugar hanlarını yazlık dinlenme yeri olmuştur. Kıpçaklar İdil Bulgaristanına XI ila XIII. yüzyıllar arasında ulaşmışlardır. Bulgar ordusunda da görev alan Kıpçaklar Altın-Orda'nın kurulmasından sonra İdil bölgesinde yoğunluk kazanmışlardır.

XIII-XIV. yüzyıllarda İdil Bulgaristanında Kıpçaklar yönetim kademelerinde fazla bulunamamışlardır. Bunu mezar taşlarında da görebiliriz. (200'den fazla mezar taşı günümüze kadar gelmiştir.) Bu mezar taşlarının %90'ı Çuvaş kelimeleriyle (rotasizm), %10'u da Tatarca kelimelerle (zetasizm) yazılmıştır. Bu kelimeler Çuvaşçayla sadece söz varlığı yönüyle değil, gramer formları yönüyle de aynıdır. XV. yüzyıldan başlayarak mezar taşlarında sadece Tatar kelimelerini görüyoruz. M.R.Fedotov 20 Kasım 1990 tarihli "Sosyetskaya Çuvaşiya" gazetesinde yayımladığı "Bolgari (Bulgarı) v Naşey İstorii" adlı makalesinde Çuvaşlar ve Çuvaşçanın nasıl oluşturduğu hakkındaki Rus ve diğer yabancı araştırmacıların tespitlerini ortaya koymaktadır. Fakat Fedotov'un "XV. yüzyıldan başlayarak Bulgarca bitmiştir" tespitine katılmak mümkün değildir. Bulgarca bugünkü Çuvaşçada yaşamaktadır.

XIII. yüzyılın 30.-40. yıllarında Çulman İdil'in diğer yönündeki şehirlerle köyleri Moğolların yıkmasıyla Bulgar-Çuvaş halkının bir kısmı Kazan'dan başlayarak diğer bölgelerdeki ormanlık alanlara, bir kısmı ise İdil'in sağ kenarına göçmüşlerdir. XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın başlarında Altın-Orda Hanları, Timurlenk (1391-1395) orduları ve Rus Kn'ezlerinin Bulgar şehirleriyle köylerini yakıp yıkmasıyla Bulgar-Çuvaşlar Çulman İdil'in diğer tarafına, bir kısmıysa İdil boyundaki Çuvaş coğrafyasının merkezî ve kuzeydoğu bölgelerine göçmüşlerdir. Çulman İdil'in sağ tarafındaki halksa şimdiki Ulyanovsk bölgesine, Tataristan'ın güneybatı bölgelerine, Çuvaşistan'ın güney ve güneydoğu bölgelerinden Sive ırmağının aşağı bölgelerine, Çuvaşistan'ın orta kısımlarına, kuzeydoğusuna göçerek yerleşmişlerdir. Çulman İdil'in diğer tarafında ve İdil'in sağ tarafındaki boşalan yerler çorak alanlar olarak kalmıştır. XIII. yüzyılın sonlarından XIV. yüzyılın başlarına kadar Moğol-Tatarlar Bulgar-Çuvaşların

5/4'ünü hâkimiyetlerine almışlardır. Çulman İdil'in sol tarafında 1262, sağ tarafında ise 400'den fazla Bulgar abidesi bulunmuştur. Bulgar-Çuvaşlar bundan sonra İdil'in sağ kenarında daha çok da İdil ve Sır ırmağı arasındaki ormanlık bölgelerde, güneydeki Kitner ve Kire ırmaklarına kadar uzanan bölgelerde, Kazan civarında ve Kazan'ın diğer tarafındaki kısımlarda (Bulgarlarda Kıpçak-Tatarlar yoğunluktadır) yaşamaya başlamışlardır. Çuvaşların göç sahası Kazan'dan başlayarak V'atka ırmağına kadar uzanmıştır. Çuvaşlar Sive ırmağının orta kısımlarıyla Sır ırmağının orta kısımları arasından Çulman İdil'in diğer yönünden bugünkü Çuvaşistan'ın merkez ve kuzey bölgelerine göç etmeleri üzerine halk arasında birçok efsane dolaşmaktadır. Bil'ar'daki Valem Huja kerametleri bütün Çuvaş bölgelerinde geniş olarak yayılmış ve seyrek olarak tesadüf edilen Çüketü kerametleri de Bulgar-Çuvaşların İdil'in sol kenarından, Bil'ar ve Çüketü bölgelerinden geçerek geldiğini anlatmaktadır.

XV. yüzyılın birinci yarısında yıkılan Altın-Orda yerine Kazan Hanlığının kurulmasından sonra Kıpçak-Tatarlar Orta İdil boylarına yeniden kalabalık gruplar hâlinde yerleşmeye başlamışlardır. Kazan Hanlığını kuran Ulu-Muhammed Kazan'a Tatarların 3.000 kişilik ordusunu da getirmiştir. Bunun sonucunda Hanlığa seri bir şekilde Altın Orda'nın merkezinden, Azak çevresinden, Astarhan'dan Kırım'dan Tatarlar toplamaya başlamıştır. Kazan Hanlığı Altın Orda'daki devlet yöntemini tatbik etmişler ve bölgedeki bütün halkları-Bulgar-Çuvaşlar, Fin-Ugorlar- hâkimiyetleri altına almışlardır. Kazan Tatarlarının diliyle kültürü Kıpçaklarınkiyle aynıdır. XIV. yüzyılda Kıpçakça dünyada yaygın olarak kullanılan dillerden birisidir. 1303 yılında bir İtalyan papazının hazırladığı Kıpçakça sözlük *Kodex-Kumanikus*'la bugünkü Tatarca karşılaştırılınca, Kıpçakçayla Tatarcanın aynı olduğu görülür. Kazan'da yaşayan araştırmacı dilci L.M. Mahmutova 1982 yılında yayımlanan bir araştırmasında *Kodex-Kumanikus*'taki kelimelerin %80'inin bugünkü Tatarcada korunduğunu ifade etmiştir. İdil boyunlarındaki Mişer Tatarlarının bir boyu, yazılı belgelerde ifade edildiğine göre XV-XVI. yüzyıllarda Meşcerî'de hüküm süren Kasım Hanlığında Bulgarlarla karışmayan Fin-Ugorların bir bölümü (Meşcerlerin büyük bölümü Ruslaşmıştır.) Altın-Orda merkezinden gelen Kıpçak-Tatarlarla karışarak asimile olmuşlardır. Nogay, Kırım, Astarhan ve Sibir Tatarları da Bulgarlarla karışmadan yönetime dâhil olmuşlardır. Tatarların çeşitli grupları birbirlerinden farklı değil-

dirler. Bu, Bulgarların idarelerinde bulunan Tatar halkının asimile etme konusunda herhangi bir müdahalelerinin bulunmadığını gösterir.

Çuvaşların millî kimliklerini kazanmalarındaki ikinci dönem çok ağır şartlar altında geçirilmiştir. Şartların ağırlaşmasıyla insanlar başka sahalara göç etmişlerdir. Bu dönemde devletteki egemen gruplarla hâkimiyet altındaki gruplar arasındaki ilişkiler din farklılıkları temelinde gelişmiştir. Çuvaşlar XVI. yüzyıl başlarına doğru bugünkü Çuvaşistan'ın merkez ve kuzeydoğu bölgelerinde, Kazan çevresinde ve Kazan'ın diğer tarafındaki yerleşim bölgelerinde, Müslüman Kıpçaklarla karışarak asimile olmayan, çeşitli Tanrılara inanan Bulgar-Çuvaşlar Fin-Ugorlarla, özellikle Marilerle aynı çatı altında buluşmuşlardır. Özellikle yukarı Çuvaşların yaşayışında ve vücut yapılarında Mari tesirlerini canlı olarak görmek mümkündür. XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarındaki belgelere göre Kazan çevresindeki ve Kazan'ın diğer yönündeki Çuvaşların kaderi daha değişik olmuştur. Onların çoğu XVI-XVII. yüzyıllarda Çuvaşistan'a, XVII. yüzyılda Çulman İdil'in diğer tarafına göç etmişlerdir. Yerlerinde kalanlarsa Tatarlaşmışlardır. Çuvaşlar esas itibarıyla Bulgarlardan neşet etmişler, onlardan kendi dillerine "r, l" seslerini ve birçok etno-kültürel işaretleri almışlardır. Çuvaşlar Bulgarlardan neşet ederken-Bulgarlar XIII. yüzyıl başlarına kadar bir halk hüviyeti taşımışlardır. Bulgarların kültürleriyle, gelenekleri ve dilleri aynı şekilde gelişmiş, boy farklılıkları ortadan kalkmıştır. Merkezî Asya'da yaşayan Bulgarlar Mongoloid olmalarına rağmen İdil ve Çulman İdil boylarına gelene kadar Sibir'in güneyinde yevropeoid-dinlinlerle karışmışlardır. Kuzeydeki İranî gruplarla, özellikle Sarmat-Alanlarla ilişkiye girmeleri, onlardaki yevropeoid özellikleri geliştirmiştir. Çuvaş halkının oluşmasından sonra da yukarı Mariler'in bazı kesimleri, Ruslarla Tatarların kalabalık olmayan gruplarıyla Çuvaşların antropolojisine girmişlerdir.

XIII.-XVI. yüzyıllar arasında birçok Bulgar ve Çuvaş grupları Mari ve Udmurt halklarının içine karışmış ve bu bölgelerde yavaş yavaş kendi boy özelliklerini kaybederek Mari ve Udmurtlaşmışlardır. Bazı araştırmacılar bunun için Marilere "Fin-Yarı Türkler" demektedirler. Şunu özellikle vurgulamak gerekir ki, Ruslar XV. yüzyıla kadar Vetluga ve Sır Irmağına kadar olan doğu bölgesini "Çeremişler" (Mariler)'in yaşadığı bölge olarak bilmişlerdir. XIV. yüzyıldan XV. yüzyılın başlarına kadar Marilerin bir kısmını asimile edip, diğer bölümü-

nü de baskıyla uzaklaştırarak bugünkü Çuvaşistan'ın bütün coğrafyasına Çuvaşların yerleşmesinden sonra Rus salnamecileri ve tarihçileri XVI-XVII. yüzyıllarda Sır Irmağının aşağı bölgesinden doğuya doğru yaşayan halka, geleneklerine bakarak "Dağ Çeremişleri" demişlerdir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu dağlı Mariler o dönemlerde, Sır Irmağının ortasından doğuya doğru küçük bir arazide yaşamaktaydılar. Knez A.M.Kurpskiy'in yazdığı *Istoriya O Velikom Kn'aze Moskovskom* adlı kitabında Dağ Çeremişlerinin Çuvaşlar olduğunu yazar.

Kazan Hanlığında yaşadıkları dönemde Çuvaşlar, Kazan Hanlarıyla Tatar feodallerinin baskılarına karşı devamlı mücadele etmişlerdir. 1546 yılında ayaklanarak Rus askerlerini yardıma çağırılmışlar ve Çuvaşistan'ı Han'ın silahlı askerlerinden temizlemişlerdir.

1551 yılında Çuvaşlar Ruslarla barış imzalayıp Moskova'ya tâbi olmuşlardır. Bu antlaşmanın ardından Rus Çarı IV. İvan Çuvaşlara altın mührünü vermiştir. 1552 yılında Kazan'ın kuşatılması sırasında Çuvaşlar Rus ordularına yardım etmişlerdir. 440 yıl Ruslarla beraber yaşayan Çuvaşların etno-kültürünün gelişmesinde Rusların birçok etkisi olmuştur.

Orta İdil boylarındaki halkların tarihî üzerine sadece doğruyu yazmak gerekir. Doğru olgular şunu göstermektedir ki İdil Bulgarlarının esasını Çuvaşlar teşkil etmiştir. Onlar daha ziyade kuzey İran, doğu Slavyan ve Fin-Ugor boylarını, özellikle Marileri bünyelerinde eritmişlerdir. Tatarlar ise esas itibarıyla Kıpçaklardan neşet etmişlerdir. Kazan Tatarları bünyelerinde Bulgar-Çuvaşların, Marilerin, Udmurtların, Mişerlerin ve bu bölgede yaşayan diğer halkların bazı gruplarını bünyelerinde eritmişlerdir.

Çuvaşlar Ruslara tâbi olduktan sonra Ekim devrimine kadar birtakım baskılara maruz kalmışlardır. Rus halkı Çarlık Rusyasında Rus olmayan halklara hayat hakkı tanımamıştır. Fakat geçmiş dönemle mukayese edildiğinde Rus hâkimiyetinde görülen birtakım iyileştirmeler de inkâr edilemez. Moğol-Tatar baskısında 300 yıl yaşayan Çuvaşlar bu dönemde nüfuslarının beşte dördünü, topraklarının ise onda dokuzunu kaybetmişlerdir. Hâlbuki Rus hâkimiyetindeki 400 yıl içinde Çuvaşların nüfusu on kat, toprakları ise üç kat genişlemiştir. Çuvaşlar XV. yüzyılın ortalarından başlayarak Rus, Mordva ve Tatar köylüleriyle birlik-

te Orta İdil boylarındaki boş alanlarda, Ural'ın güneyindeki müsait yerlerde ve diğer vilâyetlerde köyler kurmuşlardır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılda Çuvaşlar bugünkü Çuvaşistan'ın güneydoğu bölümünde ve bugünkü Ulyanovsk'un büyük bölümünde, XVII-XVIII. yüzyıllarda Tataristan'ın güney bölgelerinde ve Samara vilâyetinin kuzeyindeki yerleşim alanlarında, Penza ve Saratov vilâyetlerinin birçok bölgelerinde köyler kurmuşlar, Başkırdistan ve Orenburg'a göçerek yerleşmişlerdir. XIX-XX. yüzyıllarda Çuvaşlar, Sovyetlerin doğu bölgelerine, Sibir'e ve uzak doğuya gönderilmişlerdir.

Çarlık ve Ortodoksluk Rus olmayan halkların ana dillerini hesaba katmadan onları Ruslaştırma politikası gütmesi hiçbir netice vermemiştir. Ekim devrimine kadar Çuvaşların Ruslaştığı görülmemiştir. Çuvaşların millî kültürü son dönemlere kadar muhafaza edilmiş ve bu bölgedeki genetik münasebetleriyle Mari, Rus ve Tatar kültürleriyle zenginleşmiştir.

Bütün bunlar bize şunu göstermektedir: XIX-XX. yüzyıllara kadar Çuvaş millî karakteri ortaya çıkmıştır. Onun esas özellikleri Çuvaş dili, Çuvaş edebiyatı ve Çuvaş kültürü olarak kendini göstermiştir. Çuvaşların millî ve kültürel birliğini sağlam temellere oturtması, halkın büyük bölümünün aynı coğrafyada yaşaması, ona ekonomik ilişkilerde iyi imkânlar sağlamıştır. Millî hesaba Rusya'da yaşayan bütün Çuvaşlar girmektedir. Çuvaşlar da diğer birçok millet ve halk gibi çalışkanlıklarıyla ön plâna çıkmaktadırlar. Çuvaşlar 700 yıl milliyet baskısı altında yaşamışlar ve bu dönemlerde birçok özelliklerini kaybetmişlerdir. Baskı altında yaşayan Çuvaşların bir kısmında psikolojik olarak millî değerler daha da güçlenerek ön plâna çıkmıştır.

Ekimdeki büyük Sosyalizm devriminin yapılmasından sonra Çuvaş halkının hayatında esaslı değişiklikler görülmüştür. Ekonomik, politik ve kültürel yönden birtakım gelişmeler ortaya çıkmış ve Sosyalizm uygarlığına ulaşılmıştır.

AKT. METİN YILMAZ